

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

**Kirke
historiske
samlinger
1980**

Kirke historiske samlinger 1980

*Udgivet af Selskabet
for Danmarks Kirkehistorie
under redaktion af
Leif Grane
Martin Schwarz Lausten
Jørgen Stenbæk*

AKADEMISK FORLAG

KØBENHAVN

Professoren, der blev tavs

Christian Langemach Leth, en skæbne fra pietismens tid

Af Knud Banning

Som bekendt er året 1736 et af de bemærkelsesværdige i den danske kirkes historie. Ved forordningen af 13. januar indførtes konfirmationen. Den blev nu gjort til almindelig pligt, men kun børn, der havde fået skoleundervisning, kunne antages dertil. Folkeskolen måtte altså udbygges, hvad den også blev med forordningen af 23. januar 1739. Om konfirmationen bestemtes i 1736, at børnene – foruden at deltage i de almindelige katekisationer i kirken – skulde undervises to gange ugentligt i præstegården. Her skulde præsten give dem levende kundskaber om religionen og forvise sig om deres sjælstilstand. Børnene skulde også prøve sig selv, om de var oprigtige, og på konfirmationsdagen lovede de efter en kort prædiken og overhøring i Luthers lille Katekismus at forblive i deres dåbspagt indtil deres dages ende. Herefter fik de adgang til nadveren.

Det var naturligvis pietismens og statskirkens ånd, der rådede i denne forordning. Det er den bevidste, regulerede og kontrollerede tro, der skal vækkes og holdes i live. Det samme sigte har instruksens af 28. april 1736 for kateketerne ved Holmens Kirke, der blev retningsgivende for de andre kateketstillinger i kirken. Embedet var nyt, kandidaterne var ikke ordinerede, og – som navnet udtrykker – skulde de især tage sig af undervisning af skolebørn og af sjælesorg. Samme dag udnævntes pastor *Christian Langemach Leth* (1701-64) fra Sandehered i Norge til sognepræst ved Trinitatis Kirke og ekstraordinær professor i kateketik ved Københavns Universitet¹.

Det er professor Leth, det følgende handler om. Han er mest kendt som den, der censurerede Erik Pontoppidans navnkundige katekismeforklaring »Sandhed til Gudfrygtighed«, der udkom i 1738. Man har

tilmed mere end antydet, at Leth blev ansat ved det stærkt ortodokse fakultet for at sikre, at denne bog kunde udkomme². Dette er dog næppe tilfældet. En af professorerne, nemlig *Jeremias Friedrich Reuss*, der var ansat i 1732, var udtalt pietist og kunne om nødvendigt sikre den påbudte approbation. Og når Leth blev udnævnt samme dag som den nye instruks om kateketerne blev underskrevet, må man naturligvis antage, at han skulde forberede de unge teologer til at undervise børn i den rette pietistiske ånd. Men ejendommeligt nok figurerer hans navn slet ikke i universitetets lektionskataloger. H.F. Rørdam, der i sine sidste år beskæftigede sig indgående med kilderne til den danske pietismes historie og nogle gange har nævnt Leth³, heftede sig også herved og formodede, at Leths undervisning blev holdt privat og derfor ikke annonceret. Det kan ikke ganske afvises, for lektionskatalogen anfører påviseligt ikke alle de forelæsninger og kollegier, der blev afholdt. Rørdam formoder derfor, at Leths undervisning har stemt overens med, hvad man kan læse i det pietistiske værk af J.J. Rambach og Ph. J. Spener: »*Monita catechetica*«, der i 1728 var udsendt på dansk⁴. I den Thottske Samling på Det kongelige Bibliotek findes der imidlertid under betegnelsen 127 fol. et stort manuskript af Leth netop om den kateketiske undervisning. Ejendommeligt nok har Rørdam næppe kendt det, i hvert fald omtaler han det ikke. Det er dette håndskrift, der gør det naturligt at samle nogle oplysninger om denne professor, der så hurtigt blev tavs, og ræsonnerer lidt over de mulige grunde til, at han blev det.

Christian Langemach Leth er født den 20. april 1701 i Store Hedinge, hvor hans fader var sognepræst. Faderen døde i 1713, men hans efterfølger tog sig af drengens uddannelse, og han sendtes til Frederiksborg lærde Skole, hvorfra han blev student 1719 sammen med en ven, som han åbenbart følte sig knyttet til livet igennem, den senere så kendte stiftsprovst i København *Henrik Gerner*. Han blev immatrikuleret ved Københavns Universitet den 4. juli s.å., og åbenbart har han fra begyndelsen af sit studium lagt vægt på den semitiske filologi⁵. I hvert fald valgte og fik han som præceptor den lærde orientalske filolog *Matthias Anchersen* (1682-1741), der dog allerede næste år blev sognepræst i Tårnby. Som student var Leth en særdeles flittig disputator, og den tredie og betydeligste af disse trykte ungdomsarbejder var dediceret til to andre semitiske filologer på universitetet, professorerne *Hans Steenbuch* (1664-1740) og *Hans Bartholin* (1665-1738). Det er iøjnefaldende, at Leth fremlægger nogle studier over et specielt emne,

som havde optaget Anchersen og Steenbuch, nemlig studiet af hebraiske gloser, som savnedes i tidens videnskabelige leksika, og man kan heri naturligt se en påvirkning fra hans lærere.

Ialt kendes der tre disputattitler fra den unge Leths hånd, men den ene er delt i fire forskellige stykker. Det bliver altså seks ialt (1721, 1723-25, 1726), en ret usædvanlig produktivitet selv efter den tids forhold. Den første er formet som theser og har et blandet indhold, hvor eksegetiske observationer afløses af nogle logiske deduktioner og filologiske iagttagelser. I disputatssamlingen behandler han et enkelt emne, nemlig Davids erobring af Jerusalem, som den er fortalt i Anden Samuelsbog kap. 5, 6-8, og her søger han at udrede både tekst og indhold i disse vanskeligt forståelige vers. Den sidste af disputatserne er en tom og deklamatorisk påstand om, at Luther er den største af alle reformatorerne. Til at belyse dette kan han inddrage mangfoldige lærde teologer, hvorved han viser, at han er belæst og trofast mod sin kirkes lærefader. Men intet i disse ungdomsarbejder tyder på udtalt talent for videnskabelige studier, og efter at have været alumne på Borchs Kollegium blev han huslærer i adelige familier, sidst hos den norske grev F.A. Danneskjold-Laurvig. Og da Henrik Gerner i 1732 fik embede i Waale under grevskabet Jarlsberg, sørgede den adelige patron åbenbart for, at også Leth kom til Norge s.å., nemlig som sognepræst i Sandehrerred under Larviks provsti. De to ungdomsvenners sogne lå ikke langt fra hinanden, og åbenbart har Leth allerede i disse år været pietistisk påvirket. I hvert fald fortæller Henrik Gerner i sine erindringer, at han af Leth blev opmuntret til at sørge for sin egen og sine sognebørns sjæle⁶. Gerner indså, at lærdom og veltalenhed ikke var nok, Helligåndens oplysning og salvelse var mere nødvendig. Med udgangspunkt hos Leth og i hans sogn begyndte en vækkelse, der bredte sig til nabosognene, hvortil der også var kommet nye og ligesindede præster, der samledes i et konvent, hvor man læste Paulus' breve til Timoteus og Titus. Det folkelige røre holdt sig dog ikke, og iflg. Gerner visnede det snart hen. Gerner blev stiftsprovst i København i 1738, altså to år efter at Leth var blevet sognepræst ved Trinitatis kirke⁷. Det var i dette embede, at Henrik Gerner gjorde sig så kendt for sine herrnhutiske sympatier, at han måtte forlade det i 1747. De opbyggelige traktater, Leth udgav i sine senere leveår, har også et herrnhutisk præg, og der kan næppe være tvivl om, at de to venner har været fælles om deres sympatier for denne pietistiske gruppe, der snart blev så forkæret.

Kaldet til at være sognepræst ved Trinitatis Kirke i København og

samtidig ekstraordinær professor i teologi med særligt henblik på undervisningen i kateketik kom ganske bag på Leth. Han læste først derom i avisen, lidt efter indløb kong Christian den VI's egen udnævnelse, men det passede ham aldeles ikke at flytte fra Sandeherrød. Allerede den 15. maj 1736 anførte han sine grunde til biskop Peder Hersleb i Christiania⁸. Han ved ikke, om kaldelsen er efter Guds vilje eller muligvis en fristelse. Han kunde aldrig selv finde på at søge til København, han vilde langt hellere blive i Norge, i ensomhed og ro, indvortes som udvortes. Han ved ikke det mindste om, hvad en sognepræst i København skal bestille til forskel fra en kapellan, og om professoratet og det fag, han skal undervise i, er han ligeså uvidende. Men han anser det for umuligt at være sognepræst og samtidig beklæde et professorat, hvor megen tid går med taler, eksaminer og disputatser, som må anses for tidskrævende nonsens. Skriftemål vil han gerne fritages for at holde, men naturligvis gerne prædike et par gange om ugen og holde kollegier for studenterne i forskellige fag. Biskoppen afviste ganske disse indvendinger, men alligevel skrev Leth til majestæten og frabad sig så kraftigt, det kunne lade sig gøre, at blive ulejliget med disse embeder. Dette fremgår af en redegørelse for sagen, affattet 3. november 1752 til Grev J. L. Holstein-Ledreborg, der var patron for universitetet⁹. Her fremstilles hans vægring således, at han var udtæret af årene i Norge, og at han havde stort besvær med at tale. Ofte var det ikke muligt for ham at få et ord over læberne, og disse svagheder kunde tiltage. Menigheden i Sandeherrød havde indtrængende bedt kirkens patron om at kunne beholde Leth, flytteudgifterne var store, indtægterne i de nye embeder kunde ikke måle sig med dem, han havde i Norge, hvor han allerede havde en personel kapellan til hjælp. Men kongen havde været ubøjelig¹⁰. Dog havde Leth opnået, at han vilde få en rimelig støtte til sig selv og sin familie, om hans svaghed tog overhånd, og at han blev fritaget for »det mindre nyttige« i embedsførelsen som sognepræst, når han fik med universitetet at gøre. I dette brev er de økonomiske problemer fremtrædende, og det kan hænge sammen med, at kongen nok havde været ivrig efter at få den unge pietist til professor, men ganske glemt at sørge for hans professorgage. Man søgte at skaffe de nødvendige penge ved at forgribe sig på universitetsbibliotekets midler, men det var der stærk uvilje imod, og endnu den 29. december 1738 er majestæten ganske i vildrede med, hvordan midlerne skal skaffes.¹¹

Hans mange år i København blev næppe lykkelige. I det teologiske fakultets arkivalier er han næsten ikke omtalt, i embedsbøgerne og

papirerne fra Trinitatis Kirke har han ikke sat sig noget spor¹². Helbredet svigtede, som det fremgår af ovennævnte brev til Holstein. Han søgte at trøste sig selv og andre ved at udsende nogle meget jævne og kortfattede opbyggelige traktater i herrnhutisk ånd¹³. De var oversat fra tysk, men selvom de udkom under hans navn, var oversættelsen besørget af andre¹⁴. Da han døde d. 18. august 1764, satte netop herrnhuterne ham et smukt minde i diarierne fra det københavnske societet¹⁵. Det hedder heri bl.a., at han især prædikede om Jesu blodige lidelse og forsoning, og dette var også det væsentlige i hans skrifter og kollegier – her nævnes altså hans undervisning af studenter. Det hedder også, at han måtte udstå forsmædelse og forfølgelse, men han kunde standse sine modstandere med ord fra Bibelen og af Luther. Det får stå hen, hvor meget man kan slutte af en sådan nekrolog, men åbenbart hørte han i det stille med til de herrnhutiske kredse, som ungdomsvennen Henrik Gerner nedlagde sit embede for at kunne holde sig til¹⁶.

Leths manuskript, der behandles i det følgende, er på 140 tætskrevne sider i folio og smukt udført af to forskellige skriverhænder. Det kan altså ikke være nedskrevet af en student under forelæsningerne eller det kateketiske kollegium, som han efter overskriften begyndte i København den 2. september 1738. Håndskriftet er indbundet, men uvist af hvilken grund er der i bogens slutning skåret nogle sider ud. Alligevel forekommer fremstillingen at være homogen og afsluttet. Åbenbart vilde Leth være vel forberedt til sin undervisning, og formodentlig har han skrevet alt ned, han vilde sige til studenterne.

Begyndelsen er mere end overraskende. På 10 linier lykkes det universitetets første professor i kateketik at gøre sig færdig med at påvise denne disciplins betydning. Herom nøjes han med at henvise til fortalerne til Luthers katekismer, han nævner, at i oldkirken holdt man kateketiken højt i ære og brugte de ypperste mænd dertil, bl.a. Origenes og Clemens Aleksandrineren. Ikke meget udførligere er hans gennemgang af de regler, en kateket bør følge: han skal gøre »tydelige definitioner«, og han skal have til mål at bøje viljen hos sine elever. Det er vel at mærke med forstanden, at viljen skal påvirkes, bistået af oprigtig bøn, således at børnene kan udtrykke deres tro og tanker i ord samt leve som omvendte mennesker. Han har dog intet imod, at børnene lærer katekismus udenad og anbefaler også, at de læser i Bibelen, i hvert fald om syndefaldet og dets følger, nemlig at der siden Kain og Abel har været to slags mennesker i verden, de gode og de onde. Derpå kan andre historier følge.

Mere bliver det ikke til om det, man uvilkårligt vilde vente sig af en ny professor i faget. Derpå begynder de afsnit, der åbenbart har været mere væsentlige for Leth og også bliver det for læseren. Næmlig en nøje gennemarbejdet, systematisk udredning af et menneskes forhold, når det til stadighed står over for et valg mellem frelse og fortabelse.

Leth indleder med at beskrive, hvad et menneske er. Det består af sjæl og legeme, sjælen er den ædleste del, og dens liv ytrer sig dels gennem forstanden, dels i viljen. Kraften i sjælens liv viser sig i længsel og attrå f.eks. efter Gud samt i den styrke, hvormed man fastholder, hvad man har længtes efter, i religionen altså Gud selv. Netop mod ham bør sjælen rette sine væsentlige længsler, fordi den er ånd og ikke kan tilfredsstilles af noget materielt og synligt. Det er ved at gøre sig til herre over sjælens liv, at synden bliver så farlig. For at kaste et klarere lys herover, end den naturlige fornuft formår ved at redegøre for menneskets psykologi, må det afklares, hvad det betyder, at mennesket er skabt i Guds billede. Det kender man iflg. Leth først og fremmest fra, hvad der er fortalt om fornyelsen deraf i Efeserbrevet kap. 4,23 f., at man skal aflægge det gamle menneske med alle dets begæringer og iføre sig det nye, som blev skabt efter Gud i sandhedens retfærdighed og hellighed. I forstanden viste dette sig engang teoretisk som kendskab til Guds vilje, og i menneskets vilje trådte det frem som kærlighed til Gud og alt, hvad Guds var. Denne vilje var fri, for det var jo ikke et urværk, Gud havde skabt. Såvel i sansningen som i forestillingsevnen var alt underlagt den sunde fornufts herredømme, så der ikke bestod den strid mellem fornuft og drift, som man nu kender fra uomvendte mennesker, og tillige rådede fred og ro i samvittigheden.

Med det første menneske, Gud havde skabt, indgik han en pagt i sin godhed, som om de var ligemænd. Efter den skulde Adam ikke blot overholde den naturlige lovs bud, som enhver uden videre kender fra sig selv, men også det særlige: ikke at spise af den forbudne frugt. Dette forbrød Adam sig imod, og dermed var pagten brudt. Det udrettede djævelen, den faldne englefyrste, og den naturlige fornuft kan naturligvis ikke fatte, at Gud tillod ham at gøre det. Men det er også i sin orden, for det vilde kun vække hovmod hos mennesker, om de kunde fatte Guds skjulte råd. Det formår kun troen som ubetinget tillid til Guds godhed, og dermed fastholdes mennesket i sin ydmyghed. Forskellige invendinger afvises, bl.a. den, at Gud kunde have forhindret faldet – begrundelsen er den for Leth typiske, at dermed vilde menneskets frie vilje være knægtet. I sit oprør mod Gud fik

mennesket nu djævelens billede, og både legeme og sjæl blev befængt med sygdomme og skrøbeligheder. Men da den oprindelige pagt var brudt, indgik Gud i sin nåde en ny med de faldne mennesker, og denne nåde har to sider. Dels frikender den synderen for ulydighed, fordi Jesus var lydig til døden, dels renser og fornyer den mennesker, så synden mister sin kraft ved fornyelsen. Begge disse former for nåde overgik Adam og Eva. Den helbredende, da Gud satte splid mellem deres og slangens afkom, den retfærdiggørende med løftet om slangens hovede, der skulde sønderknuses af de to første menneskers efterkommer. At den helbredende nåde især spiller en rolle, kommer Leth til at afsløre under omtalen af det arbejde i ansigtets sved, der var Guds straf over Adam. Han opholder sig nemlig ganske meget ved den sundhed, som arbejdet også giver mennesket, så det bliver stærkt og i stand til at modstå sygdomme samt djævelens tillokkelser.

Leth gør også en del ud af, at Adam gav sin hustru navnet Eva, og dette sætter han i forbindelse med det hebraiske ord for »at leve«. Derved viste Adam, at han i troen forud tilegnede sig den Kristus, som jo skulde fødes af deres fælles afkom og give menneskeslægten et nyt liv. Netop hun, som havde ladet sig lokke til synd, skulde være med til at oprejse mennesket fra faldet gennem sin efterkommer, Kristus. Ja, Adam synes tilmed at have tilegnet sig den kommende nåde i Kristus ved at bringe takofre til Gud! Disse ofre er ganske vist ikke omtalt direkte i skriften. Men det er dog nævnt, at Adam og Eva blev iklædt skindkjortler, og hvor skulde disse skind stamme fra, hvis det ikke var fra dyr, der var ofret til Gud – det er der adskillige lærde, der mener! Ud drivelsen fra paradiset og dermed fra Livets Træ var nok en retfærdig og rimelig straf, men ejendommeligt nok er Leth i stand til at vise, at der også heri lå gemt et tegn på Guds kærlighed. Naturligvis måtte Adam lide og møde alle slags elendighed som straf for sin brøde. Men under så kummerlige forhold var det dog en velgerning, at han ikke skulde belastes med et evigt liv, som tilfældet havde været, om han var forblevet i paradiset og havde forgrebet sig på frugten fra Livets træ! Disse subtile slutninger har naturligvis til formål at demonstrere, at selv i sin vrede og som dommer giver Gud udtryk for kærlighed til det menneske, han har skabt, så det engang kan blive frelst. Gud opgiver ikke sin pagt, den skifter blot karakter. Først var den bygget på begge parters overholdelse af betingelserne, nu består den kun i kraft af Guds uforskyldte nåde og godhed.

Hvori består da nærmere menneskets oprindelige synd? Deri, at vi afviser det gode og tillægger os det onde. Fornuften formørkes der-

ved, så man nu intet ved om det guddommelige og til trods for mange kundskaber er uvidende og ufornuftig i mange rent menneskelige forhold. Hvor stort dette mørke er, begribes kun af den, der med undren skuer salighedens orden i kristendommen og selv ledes til at tage de første skridt på denne vej. Da ser han, at den oprindelige synd kommer til udtryk i den falske og fejlvendte egenkærlighed. Denne elendige tilstand bevares af de laster, der naturligt er forbundet med de fire temperamenter: gerrighed, dovenskab, ærgerrighed og vellyst, samt af dårlig opdragelse, slet selskab, lyst til at være som de fleste. Dette kan fornuften alene godtgøre f.eks. hos en hedning som Seneca, der kendte til at prøve sig selv hver dag og således afdække sine fejl og mangler. Skriften og erfaringen siger ganske det samme. Der er intet så ondt og hæsligt, hårdnakket og omfattende som arvesynden, der føder de aktuelle synder hos mennesket, nemlig at det gode ikke gøres, men derimod det onde, i handlinger såvel som i sindet. De beskrives detaljeret, også hos omvendte mennesker – hos dem er de syndige handlinger fremkaldt af svaghed, ikke af ondskab og med vilje, det forhindrer Helligånden. Der sondres mellem tilgivelige og dødbringende synder på den måde, at de første begås af de genfødte, de sidste af forstokkede syndere. Overhovedet gøres der meget ud af at klassificere, veje og måle de aktuelle synder, og Leth kan i detaljer skildre en enkelt synds udvikling gennem forskellige stadier og det ynkelige udfald, om den ikke kvæles i starten.

Leth kan ikke blive træt af at påpege, at omvendelsen må kendes på sine frugter. Når også skellet mellem troende og vantro trækkes op med tykke og kraftige streger, kan det ikke undre, at problemet om den frie vilje straks dukker op. Opfattelsen er den, at mennesket er skabt med en fri vilje og ønskede at bruge den til Guds behag. Men mennesket blev overvældet af synden. Efter syndefaldet misbruger mennesket sin frie vilje til at tænke syndigt og begå syndige handlinger. Kun hos det omvendte menneske i nådestanden befries viljen mere og mere til at bekæmpe synden med Guds nådige hjælp. Forholdet anskueliggøres også på den måde, at i den nedre halvverden (hemisphære), hvor menneskets fornuft råder, og hvor alt drejer sig om naturen og udvortes sager, er viljen naturligvis fri og skal bruges på forstandig og sømmelig måde. Men når det gælder åndelige emner, som vedrører menneskets forhold til Gud, den rette måde at erhverve hans nåde på og muligheden for at leve et sandt kristenliv, kan den frie vilje aldeles intet udrette til sin egen frelse. Det formår alene Helligånden, og i så henseende er viljen altså ikke fri.

Her anser Leth det altså for nødvendigt at tage sit udgangspunkt i forskellen på fornuft og åbenbaring. Ganske det samme gør han, når han fortsætter med at beskrive sjælens forskellige tilstande og muligheder konkret og praktisk. Naturens egen lære derom angår dels teoretiske sandheder, dels praktiske leveregler. Et menneske kan med sin fornuft slutte sig til mangt og meget om Gud: at han er til, at han er evig, og at han styrer verden. Heraf kan udledes flere praktiske leveregler, nemlig at Gud skal dyrkes og respekteres ved et sædeligt levned, som ingen må ringeagte, da det offentlige liv styres af sådanne regler, som også kan lede til Kristus.

Naturloven og den ret forståede Moselov er identiske, og når et menneske forser sig herimod, viser det sig, om det fortsat er gudvelbehageligt. Da vil det nemlig søge Helligåndens bistand og ty til Kristi forsoning. I modsat fald holder det sig fortsat til Loven og søger af egen kraft at genvinde retfærdighed og forbliver derved i fortabelsen, som naturligvis skildres vidtløftigt i sine konkrete udtryk. Mennesker ved altid, hvordan de skal forsvare sig i sådanne situationer, og mange af disse undskyldninger behandler Leth i et særligt afsnit, hvor han især viser, hvorledes en kristens frihed let udarter sig til tøjlesløshed – hele denne samling har nærmest et kasuistisk præg. Han anvender også de ti bud som en slags skriftespejl og kan fremdrage undskyldninger, som er typiske for de enkelte stænder og livsaldre. De skyldes alle falske begreber og misforståelser om, hvad kristendommen er og forlanger, nemlig ikke blot udvortes kirkelighed, men sindets omvendelse. Man ved ikke, hvad Skriften kræver, man misforstår Skriftens ord eller holder sig til gammel livserfaring, som den er udtrykt i ordsprogene. Selvtilstrækkeligheden er grænseløs, kun Helligånden formår at gøre en ende derpå, når mennesker søger at forestille sig Treenighedens ubegribelige kærlighed og omsorg, sjælens udødelighed og dommens vished. Men også den nytte, staten kan have af kirken, kristendommens sødme, lethed, behagelighed og glæde kan lede et menneske til omvendelse. Med sådanne tanker kalder Gud på et menneske, og dette kald udgår til alle. Man kan vedkende sig dette kald eller fornægte det, men det er altid tydeligt, hvad et menneske kaldes fra og skal omvende sig til. De sidste afsnit af Leths manuskript handler om kaldelsen, som udgår på mange måder, direkte såvel som indirekte, gennem ordet og sakramenterne, gennem sygdom og nød såvel som andres eksempel, ved at omgås troende mennesker, følge samvittigheden eller læse i naturens store bog. Med disse tanker om kaldelsen slutter forelæsningerne.

Leths manuskript er overraskende på flere måder. Der var intet i hans disputatser fra ungdomsårene, der viste, at han interesserede sig for kateketik. Den pietistiske indstilling, der kom til at præge hans præstegerning, har naturligvis vakt hans interesse for at undervise ungdommen, men ikke i et omfang, der kvalificerede ham til et professorat i praktisk teologi. Når han senere kun udgav opbyggelige traktater, er det også et tegn på, at de videnskabelige studier har været ham påtvunget. I hvert fald blev de kun et mellem spil i hans liv.

Det er også tydeligt, at Leths undervisning ikke havde noget at gøre med den nyligt indførte konfirmation og forberedelsen dertil. Vejledende i kateketik blev for flere generationer af præster og skolelærere de mange spørgsmål og svar i Pontoppidans »Sandhed til Gudfrygtighed.« Manuskriptet viser altså, at universitetets professor i kateketik stod fremmed over for den tradition, der var ved at danne sig med forordningen om konfirmationen og Pontoppidans lærebog. Man kan derfor helt afvise H.F. Rørdams opfattelse, at Leths undervisning havde noget at gøre med Rambachs og Speners »Monita catechetica«. Dette skrift behandler nemlig disciplinen i traditionel pietistisk forstand, nemlig som en praktisk, pædagogisk øvelse, hvorved man fører unge mennesker gennem en bevidst omvendelse til en levende tro og et helligt levned. Om pædagogik kan man kun finde få bemærkninger hos Leth. Der er derfor ikke nogen tvivl om, at Leth var en af de pietistiske præster, som kongen var altfor ivrig til at udnævne til universitetslærere, fordi de havde forbindelserne i orden eller havde vundet sig et ry som effektive sjælesørgere¹⁷.

Leths kollegium er ikke noget mesterværk. Det er systematisk i sit anlæg, men både i opbygning og argumentation er der følelige mangler. F.eks. savnes en rimelig udvikling af den specielle pagtsteologi og af salighedens orden, der er uafsluttet i Leths gengivelse. Afsnittet om den frie vilje er alt andet end klart, og Luthers opfattelse beskæftiger han sig ikke med. I argumentationen bemærker man hist og her indslag fra datidens disputatsform med dens pro et contra og subtile slutninger. Men netop når man sammenligner Leths fremstilling med den tids trykte disputatser, ser man, at han er forbavsende moderne. Fremstillingen er nok opbyggelig, men hverken polemisk eller apologetisk, og Leth har ingen ambitioner om at demonstrere sin lærdom ved at fejde mod en bred kreds af modstandere og tage stilling til mange andre teologer. Det kan man møde i hans skrifter fra studentertiden, men ikke her.

Kollegiet har altså intet med kateketik og pædagogik at gøre, men

des mere med etik og psykologi. Det er sjælelivet hos det omvendte og uomvendte menneske, der har hans interesse, men der kan næppe være tvivl om, at denne pietistiske professor har sit udgangspunkt et andet sted end i pietismen fra Halle, nemlig i den lutherske senorthodoksi og dens dogmatikere, hvoraf professorerne *David Hollaz* og *Johan Andreas Quenstedt* er blandt dem, der endnu huskes. Hos Leth kan man se nogle træk, der var fremtrædende hos disse lærde, der ikke formåede at tilføre den lutherske dogmatik noget nyt, men udviklede den i hårfine detaljer. Ganske det samme kan man se i Leths forelæsninger med deres mange rubrikker, afdelinger og underafdelinger. Et meget tydeligt eksempel på denne afhængighed er også den prægnante sondring mellem den øvre og nedre halvverden i afsnittet om den frie vilje. Her gengiver han nøje, hvad man kan læse f.eks. hos Quenstedt i hans »*Theologia didactico-polemica*« (Wittenberg 1685) II, p. 176ff.

Men senorthodoksien er næppe andet end baggrunden. I forelæsningerne nævner han kun to navne. Den ene er naturligvis Seneca, der for datiden stod som den acceptable, antike moralfilosof. Den anden er – sans comparaison – den ret særprægede pietistiske professor i Leipzig *Joh. Franz Buddeus* (1667-1729). I hans store »*Institutiones theologiae dogmaticae*« (I-II, Leipzig 1723) vil man finde nogle af de samme træk, som præger Leths udredninger, f.eks. de idelige overvejelser om forholdet mellem fornuft og åbenbaring, såvel i de indledende og principielle afsnit som ofte senere i de enkelte kapitler. Hverken Buddeus eller Leth kender til nogen konflikt mellem Skriftens udsagn og fornuftens egne slutninger. Også Buddeus beskriver gudbilledligheden ud fra det, et menneske fornyes til at være, og henviser som Leth til Efeserbrevet kap. 4,23f. Guds forhold til Adam skildres som en gerningernes pagt, der blev brudt og fornyedes til en nådens pagt (I, 724-739). Også for Buddeus er det meget væsentligt, at Gud efter syndefaldet forjættede Eva, at hendes afkom skulde knuse slangens hoved og derved stadfæste nådespagten (I,930-32). Men naturligvis er hans udvikling af de forskellige pagter, som Gud indgik i tidernes løb med Noah, Abraham og Moses langt mere i overensstemmelse med nederlandsk, foederalistisk teologi og derfor også langt udførligere end Leths korte fremstilling af en enkelt del af pagtsteologien. Alligevel er det umiskendeligt, at Leth kan følge Buddeus uden vanskeligheder, og derved kommer der et andet præg over hans tanker end hallenserpietismens mere bastante og ensformige fremhævelse af omvendelsen. Det er også på den måde, at Leth kommer til at stå den epoke nær, som skulde følge efter pietismen, nemlig oplysningstiden med

dens optimistiske vurdering af harmonien mellem fornuft og åbenbaring. Derved bliver han en mærkværdig figur på en lærestol i statspietismens stiveste år, og det er også af den grund forståeligt, at man ikke hører mere om ham, og at hans universitetsundervisning åbenbart sluttede næsten samtidig med, at den var begyndt.

1. A. Jantzens biografi i C.F. Brickas Biografiske Lexicon, bd. X, p. 230-31. H.F. Rørdam holdt på det kirkehistoriske møde i Store Hedinge 11. maj 1902 et foredrag om C.L. Leth, refereret i Kirkehistoriske Samlinger 5. Række, 1. Bind, 1901-03, 561-563.
2. Rørdams i note 1 nævnte afhandling. Man frygtede navnlig, at den ortodokse professor Marcus Wöldike kunde få overladt censuren af Pontoppidans lærebog, Kirkehistoriske Samlinger 4. Række, 3. Bind, 1893-95, side 808, 812. Om Leth som censor på bogen se Pontoppidans skildring i samme tidsskrift, 5. Række, 1. Bind, 1901-03, side 458-9, 462-3.
3. H.F. Rørdam kort om Leths studentedisputats om Luther i Kirkehistoriske Samlinger 3. Række, 6. Bind, 1887-1889, 224. Et påbud til Leth fra kongen om at forhøre skoleholderen i Dragør ibd. side 708-9, fortsat i 4. Række, 1. Bind, 1890-92, 666-8. Om Leths forhold til pietistiske studenter se 5. Række 4. Bind, 1907-09, 407.
4. Kirkehistoriske Samlinger 5. Række, 5. Bind, 1909-11, 53-4.
5. S.B. Smith: Københavns Universitets Matrikel, Bind 2, København 1894, 426.
6. Henrik Gerner: Nogle Merkværdigheder, som angaaer Henric Gerner, hans Vita og Fata, København 1777, 6-9. Gengivet i uddrag i Kirkehistoriske Samlinger 5. Række, 6. Bind, 1911-13, 326-29. Som sognepræst i Sandeherred gav Leth et bidrag til Jens Rennords stambog, gengivet i Kirkehistoriske Samlinger 3. Række, 1. Bind, 1874-77, 384-85. Heri hedder det, at en sjælehyrde må være udholdende i omsorgen for sin hjord og et eksempel til efterfølgelse. Hvis præsten ikke åbner sig for Helligånden, så den stadigt kan vokse i styrke hos ham, er hans gerning forgæves. Med citater fra Augustin og Chrysostemos hedder det, at intet er lettere for en præst at bilde andre ind, at han er flittig, når han ikke er det, man intet er mere afskyeligt for Gud, samt at der næppe er mange gejstlige, der frelses. En pietistisk holdning er altså tydelig.
7. Naturligvis gik rygten, at Leth havde været med til at henlede opmærksomheden på Gerner som stiftsprovst, Kirkehistoriske Samlinger 5. Række, 1905-7, 214.
8. Her efter afskrift på Det kongelige Bibliotek, København, Schiønnings arkiv 30, Quarto, 304-6.
9. Lethborgarkivet, Det kongelige Bibliotek, København.
10. Kongens rejseordre til Leth er dateret 17. juli 1736, Kirkehistoriske Samlinger 5. Række, 5. Bind, 1909-11, 74-75.
11. Se H.F. Rørdam: Historiske Samlinger og Studier, II, København 1896, 310.
12. Enkelte fakultetssager omtalt i Kirkehistoriske Samlinger 4. Række, 3. Bind, 1893-95, 508, 5. Række, 4. Bind, 1907-9, 446-48. Ved afgivelse af vota holdt Leth naturligvis med den pietistiske fløj, altså professorerne Reuss, Pontoppidan og Seydlitz. Se også Kirkehistoriske Samlinger 5. Række, 4. Bind, 1907-9, 459-60.

13. Leths små opbyggelsesskrifter opregnet og kommenteret kort af P. Severinsen i Kirkehistoriske Samlinger 5. Række, 2. Bind, 1903-5, 405-7.
14. Om Leths og hans kapellan Frederik Boye's forhold til Herrnhutismen, se Kirkehistoriske Samlinger 4. Række, 1. Bind, 1889-91, 299, 5. Række, 5. Bind 1909-11, 130, cf. side 342-43.
15. Herrnhuternes nekrolog over Leth i Kirkehistoriske Samlinger 4. Række, 5. Bind, 1897-99, 634-5.
16. Om Gerners afsked i 1747 med Leth, »min fortroligste og bedste ven i verden«, se Gerners »Nogle Merkverdigheder etc.« side 148, citeret i Kirkehistoriske Samlinger 5. række, 6. Bind, 1911-13, 565.
17. Til dem må også regnes professorerne Søren Bloch (1696-1753) og den tyske hofpræst Johan August Seydlitz (1704-1751).